

Wiesław Śladkowski

Sprawozdanie gubernatora lubelskiego za rok 1863

Rocznik Lubelski 6, 230-234

1963

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

WIESŁAW ŚLADKOWSKI

SPRAWOZDANIE GUBERNATORA LUBELSKIEGO ZA ROK 1863

Publikowane tu sprawozdanie pochodzi z zespołu akt Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych znajdujących się w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie¹. Raport o działaniu zarządu guberni lub. został opracowany przez gubernatora lubelskiego i oznaczony jako poszyt I². Pozornie niezbyt interesujący, ujęty schematycznie, zawiera jednak arcyciekawy fragment mówiący o powstaniu styczniowym, zamieszczony w dziale X, zatytułowanym *Godniejsze uwagi, nadzwyczajne wypadki*. Krótka ta relacja napisana w okresie schyłkowym (zwłaszcza na Lubelszczyźnie) walk powstańczych, stanowi pierwszą, niezmiernie ciekawą próbę ich oceny i podsumowania ze stanowiska terenowych władz administracji carskiej. Ze słów pełnych wrogości i chęci zdyskredytowania pod każdym względem ruchu wyzwolenczego przebija jednak prawda o dużym i szerokim zasięgu wpływów powstańczych, o silnym jego oddziaływaniu również na warstwę niższą, zwłaszcza w miastach. Bardzo charakterystyczna i wiele mówiąca jest także wyraźna tendencja władz gubernialnych usiłujących wyłączyć włościan od udziału w walkach, a tych, którzy w powstaniu odegrali czynną rolę przedstawić w jak najgorszym świetle pod względem moralnym. Końcowa wzmianka o szczególnym lojalizmie i posłuszeństwie mieszkańców samego Lublina, z jednej strony ma zapewne świadczyć o sprężystym i gorliwym działaniu władz w dziele utrzymania porządku, z drugiej jest w pewnym sensie wykładnikiem sytuacji obiektywnej — niespełna 20 tys. ludność miasta nie mogła pozwolić sobie na żadne wystąpienia, mając przeciwko sobie kilkutyśięczny, silny garnizon wojskowy. Odważniejsi i aktywniejsi spośród niej opuścili zresztą miasto i walczyli w różnych partiach i oddziałach powstańczych.

Relacja ta choć bardzo krótka i lakoniczna zasługuje na opublikowanie z jeszcze jednego powodu. Otóż w sprawozdaniach z innych guberni Królestwa za rok 1863, znajdujących się w tym zespole, żadnych wzmianek o powstaniu nie ma. Sprawozdanie lubelskie jest więc pod tym względem w pewnym sensie wyjątkowe. Na opublikowanie zasługuje przede wszystkim fragment mówiący o powstaniu, przytaczamy jednak sprawozdanie w całości, gdyż w aktach Rządu Gubernialnego Lubelskiego przechowywanych w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Lublinie, wśród brulionów sprawozdań rocznych brak jest właśnie raportu za rok 1863. Ponadto w pozostałych, mniej ciekawych jego częściach znajdują się

¹ Nr 7016, „Akta Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych dotyczące się sprawozdań za rok 1863”, s. 445—663 (wraz z materiałem statystycznym).

² Obok poszytu I, w woluminie tym na s. 168—227 znajduje się ponadto poszyt II sprawozdania rocznego poświęcony w całości działalności i pracy zarządów miejskich w guberni lubelskiej.

jeszcze wzmianki związane z powstaniem. Jedyne materiały statystyczne dołączone do sprawozdania w postaci obszernych i szczegółowych tablic, został zebrany w formie bardziej zwartych danych i umieszczony w odnośnikach.

Raport roczny za 1863 r. z działań zarządu Komisji Spraw Wewnętrznych. Poszyt I

Dział I. Ruch ludności. W roku 1863 ludność guberni lubelskiej wynosiła:

w mieście Lublinie	—	19745
w powiecie lubelskim	—	156105
„ krasnostawskim	—	106312
„ hrubieszowskim	—	105456
„ zamojskim	—	191333
„ siedleckim	—	117994
„ łukowskim	—	109896
„ radzyńskim	—	122788
„ bialskim	—	79287
Razem dusz		1008916

Porównanie. Ludność w guberni lubelskiej w 1862 r. wynosiła dusz — 100449, w 1863 r. wynosiła — 108916. Zatem w 1863 r. więcej ogółem — 8467. Przybytek ten pochodzi z większej liczby urodzonych jak zmarłych i nie pojawienia się chorób epidemicznych. Przesiedlanie się osób i rodzin odbywało się stosownie do dekretu króla saskiego z dn. 18 stycznia 1810 r. i instrukcji o przesiedlaniu się, postanowieniem Rady Administracyjnej Królestwa z dnia 10/20 listopada 1861 zatwierdzonej, i żądającym przesiedlenia władze w pomoc przychodziły. Do działu tego dołącza się wykaz cudzoziemców w guberni przebywających pod nr IV³, część II obrazu statystycznego oddzielnie złożonego obejmuje ludność podzieloną pod wszelkimi względami i dlatego wykazy nr 1, 2, 3, 7 i 8 też same wiadomości zawierające nie dołączają się.

Dział II. Stan urodzaju. Wykaz o urodzajach i inwentarzach znajduje się przy poszycie trzecim raportu rocznego⁴. Wykaz magazynów gminnych w guberni znajdujących się dołącza się pod nr XXVII⁵.

Dział III. Stan moralności. W porównaniu z rokiem poprzednim 1862 liczba przestępstw, a mianowicie rozbojów, rabunków, rozmyślnych zabójstw i podpałów znacznie się zwiększyła z powodu powstania, które rozwinęło zgubne namiętności i zniweczyło dobrą moralność większej części klasy niższej mieszkańców miast, rzemieślników, fabrykantów i czeladzi dworskiej. Wykaz czynów dobro ludzkości na celu mających pod nr IX⁶ załącza się, jako też wykaz wsparcia udzielonego pod nr XI⁷. a) Za czyny z narażeniem życia dokonane do nagród w 1863 r. żąd-

³ Według niego w 1863 r. było 2265 cudzoziemców, podczas gdy w r. 1862 2694 — ubyło więc 429. AGAD, K.R.S.W.D., nr 7016, s. 459—461.

⁴ Niestety poszytu tego zarówno w AGAD w W-wie jaki i w WAP — Lublin nie udało się odnaleźć.

⁵ Było ich 33 (z tego 22 w powiecie hrubieszowskim), w których przechowywano 1948 czwartki zboża ozimego i 615 czwartki jarego. Tamże, s. 503—505

⁶ W powiecie zamojskim uczyniono prywatny zapis na rzecz szpitali w wysokości 1030 rubli 10 kopiejek, z którego skorzystało 414 osób, ponadto w guberni utrzymywano z funduszków prywatnych: 71 ubogich chorych, 49 starców, 102 sieroty. Tamże, s. 465—6.

⁷ Z funduszków rządowych udzielono wsparcia 12 osobom. Zapomogi były bardzo różnicowane od 5 do 1000 rubli — tę ostatnią kwotę otrzymała wdowa po generale rosyjskim Paradowskim, 1000 rubli przyznano także mieszkańcom Tomaszowa

nych przedstawień nie czyniono. b) Wydano świadectw do pozyskania nagród: 1. Żołnierzowi orłowskiego pułku piechoty Pawłowi Piestrzenikowi za uratowanie tonącej w Huczwie 4-letniej dziewczynki Zofii Kraczkiewicz. 2. Żołnierzowi wołogodzkiego pułku Filatowi Fadajew za uratowanie tonącego w stawie czesowskim żołnierza lubelskiej inwalidzkiej komendy Mikity Tymoszczuka. 3. Strzelcowi taurydzkiego grenaderskiego pułku Eliaszowi Strokowi za uratowanie tonącego w Wildze Enocha Golaberga. 4. Junkrowi aleksopolskiego pułku Klemensowi Obołowskiemu za uratowanie tonącej w Huczwie Zofii Czubinej. c) Za dokonane w latach zeszyłych czyny ludzkości otrzymał nagrodę w medalu srebrnym Felicjan Czaplicki za uratowanie w 1859 r. tonącego Eustachego Miączyńskiego. Do działu tego dołączają się: 1. Wykaz nr XV obejmujący wiadomości względem opisu stanu moralności⁸. 2. Wykaz nr XVI co do przestępstw⁹. 3. Wykaz nr XVII względem osób zostających w aresztach policyjnych¹⁰. 4. Wykaz nr XVIII osób uwolnionych z tychże aresztów¹¹.

Dział IV. Środki ku wykorzenieniu złego. Ścisłe wykonywanie przepisów co do zapobieżenia włóczęgostwu i żebractwu i istniejący stan wojenny posiadający środki zmuszające mieszkańców do zaopatrywania się w świadectwa, znacznie wpłynęły na ukrócenie tułactwa i włóczęgostwa. Utrzymywanie i żywienie przytrzymanych włóczęgów, tudzież odsyłanie ich do miejsca pochodzenia odbywało się stosownie do obowiązujących przepisów. Stacje transportowe urządzone są w miejscach właściwych i odpowiednio w odzież zaopatrzone. Stacji takich w guberni jest 60. Wykaz ilości żebraków dołącza się pod nr XII¹².

Dział V. Wprowadzenie w wykonanie nowych przepisów i zmiany urzędów. Wykaz wydanych w ciągu 1863 r. najwyższych ukazów i ważniejszych urzędzeń pod nr VII¹³, zaś wykaz stanu akt rządu gubernialnego i podwładnych mu urzędów, jako też o liczbie załatwionych interesów pod nr II¹⁴ załączają się. Rozpo-

Lub., być może jako rekompensatę za zniszczenie i spalenie miasta przez wojska rosyjskie w dn. 5 II 1863 r. Ogólna suma zapomóg wyniosła 2795 rubli. Tamże, s. 468—9.

⁸ Wymienia on 438 nałogowych pijaków, 332 kobiety uprawiające nierząd, oraz dwa wypadki podrzucenia martwych niemowląt. Tamże, s. 481—3.

⁹ Według poszczególnych rubryk wykazu był w guberni: 214 wypadków rozpusty, 21 samobójstw, 6 usiłowań popełnienia samobójstwa, 7 wypadków kontrabandy, 3 defraudacje, 3 fałszerstwa, 758 wypadków włóczęgostwa, 4 dezercje, 11 ucieczek z aresztu, 770 wypadków zelżenia, 85 zabójstw, 2 usiłowania zabójstwa, 605 kradzieży, 39 wypadków rozboju, 28 podpaleń. Ogółem wszystkich wiadomych policji występków było w guberni w 1863 r. 2569. Tamże, s. 484—6.

¹⁰ Za różnego rodzaju przestępstwa kryminalne przebywało w aresztach 2959 osób. (2272 chrześcijan i 687 żydów.) Pod nadzorem policji pozostawało 951 osób (784 chrześcijan i 167 żydów). Z dalszych rubryk wynika, że 47 osób aresztowano na skutek polecenia władz wyższych, 212 w związku z wdrożeniem śledztwa, 5 za dezercję z wojska, 199 za przewinienia policyjne. Niestety tabela nie pozwala na oddzielenie lub też wyodrębnienie z przestępstw kryminalnych, wykroczeń o innym charakterze. Tamże, s. 663—4.

¹¹ Na podstawie decyzji wyższych władz sądowniczych i policyjnych uwolniono z aresztów 1690 osób. Z pozostałych, do Rosji wysłano 22 osoby, za granicę — 70, poza obręb guberni — 80, przekazano władzom w obrębie guberni — 358, władzom wyższym — 87, władzom wojskowym — 14 (w tym 6 dezercerów), odesłano do fortec — 19, do szpitali na kurację — 68, do więzień badawczych — 71, poprawczych 122. Tamże, s. 488—9.

¹² Było ich w guberni 730. Tamże, s. 472—3.

¹³ Ukazów takich wymieniono 27. Tamże, s. 453—456.

¹⁴ Według tej tabeli wszystkie urzędy w guberni w dniu 1 I 1863 miały do załatwienia zaległych z roku ubiegłego 6915 spraw. W roku 1863 wpłynęło 603116 spraw, z tego załatwiono 595345, na rok następny pozostało 7771. Tamże, s. 458.

rządzenia ważniejsze były następujące: a) Reskrypt Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych z dnia 14 stycznia/5 lutego 1863 r., nr 35077/23303 przepisujący porządek postępowania przy wyborze członków do rad gminnych i sołtysów, b) Reskrypt tejże Komisji Rządowej z dnia 11/23 stycznia tego roku nr 10056/39253 przepisujący sposób urzędzenia zastępstw delegacji czynszowej w tych wypadkach i miejscowościach, gdzie zwyczajne delegacje czynszowe nie mają być utworzone, c) Przy reskrypcie tejże Komisji z dnia 11/23 stycznia roku tego, nr 196/588 otrzymane postanowienie Rady Administracyjnej z dnia 18/30 grudnia 1862 r. nr 18638 zatwierdzające instrukcję postępowania przez Radę Stanu w sprawach o oczyszczowaniu włościan z urzędu, d) Reskrypt Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 9/21 maja nr 2354/5146 objawiający ukaz najwyższy z dnia 8/20 stycznia, rozszerzający atrybucje rządów gubernialnych i dozorów kościelnych w dysponowaniu funduszów na budowie kościelne i plebańskie, e) Reskrypt dyrektora głównego prezydującego w Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych z dnia 30 sierpnia/12 września nr 21515/14811, i z dnia 25 września/7 października nr 24670/17003, i z dnia 16/28 października nr 25412/17881 zawiadamiające o postanowieniu namiestnika Królestwa oddającym policję miejską i wiejską pod bezpośrednią władzę naczelników wojennych oddziałów na czas trwania stanu wojennego, f) Reskrypt Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych z dnia 11/23 lipca nr 16856/11597 względem zabezpieczenia losu rodzin po osobach, które za przychylność do rządu życia pozbawione zostały, g) Reskrypt tejże Komisji Rządowej z dnia 1/13 lipca nr 16856/11597 objawiający postanowienie Rady Administracyjnej z dnia 18/30 czerwca nr 23923, ażeby tam, gdzie rozwiązały się Rady Miejskie interesa miejskie załatwiały Magistraty, w granicach jakie służą zarządowi miast w połączeniu z Radami Miejskimi.

Dział VI. Urządzenia dotyczące podziału kraju i rozgraniczenia. Żadne zmiany w ciągu 1863 roku nie zaszły.

Dział VII. Stan kolonii w majątnościach prywatnych. Stan kolonistów w guberni osiadłych, którzy gospodarstwo swoje pracowicie i starannie prowadzą jest zaspokajający. Wykaz kolonistów zagranicznych dołącza się pod nr XIII¹⁵, zaś wykaz o stanie ich gospodarstwa pod nr XIV¹⁶.

Dział VIII. Wiadomości o włościanach na uczczenie pierwszego przybycia do Królestwa Polskiego Najjaśniejszego Cesarza Aleksandra I udarowanych. Jak załączony wykaz nr XXVI¹⁷ przekonywa, znajduje się w guberni tutejszej trzech podobnych włościan, których gospodarstwo jest w dobrym stanie.

Dział IX. Pomniki starożytne. Żadne zmiany co do pomników znajdujących się w guberni nie zaszły i nowych nie wzniesiono, wykazu ich zatem nie dołącza się.

Dział X. Godniejsze uwagi, nadzwyczajne wypadki. Najważniejszym wydarzeniem roku upłynionego był rokosz rozpoczęty w nocy z 10/22 na 11/23 stycznia w kilku miastach, mianowicie w mieście Lubartowie, Łukowie, Radzynie i we wsi Stoku pod Siedlcami, rozszerzony potem w całej guberni. Przy ciągle dostar-

¹⁵ 471 rodzin, 2538 osób. Tamże, s. 474—6.

¹⁶ Posiadali oni ogółem gruntu 4212 dzies., lasu 661 dzies., łąk 1288 dzies., nieużytków 36 dzies. gruntu pod karczunek 33 dzies., zwierząt domowych ogółem 5495 sztuk. Tamże, s. 478—80.

¹⁷ Byli to sołtysi siedzący na gospodarstwach składających się z 12—17 dzies. gruntu. Znajdowały się one w Woli Okrzejskiej, pow. Łuków (Michał Czubaszek a następnie Kazimierz Barciukiewicz), w Suchodołach, pow. Krasnostaw (spadkobiercy Antoniego Majchra) i w Zaliwie, pow. siedlecki (Józef Ciziński). Tamże, s. 500—1.

czanej z Galicji pomocy w ludziach, broni i amunicji, powstanie utrzymywało się w ciągu roku i tylko w ostatnich miesiącach zaczęło słabnąć w skutku bezustannego rozbijania band powstańczych i przedsięwzięcia najsurowczych wojenno-policyjnych środków.

Pociągając ludność wszelkimi środkami do powstania, buntownicy czyny swoje nacechowali wielolicznymi zbrodniami, mordowali barbarzyńsko ludzi im nie pomagających, prześladowali i gdzie było można zabijali urzędników miejskiej i wiejskiej policji, sumiennie wypełniających swoje obowiązki, niszczyli linie telegraficzne, zabierali poczty i fundusze kas miejskich, gdzie nie było wojska gwałtownie ściągali w miastach i wsiach różne kontrybucje, niszczyli po magistratach i kancelariach wójtów gmin akta, napisy i herby i tym sposobem, zastraszając wszystkich mieszkańców, starali się zakłócić prawny porządek.

Przy gorliwym poduszczaniu ze strony rzymsko-katolickiego duchowieństwa czynny udział w rokoszu przyjęli: szlachta, czeladź dworska, rzemieślnicy i motłoch miejski. Z włościan zaś dobrowolnie zbiegli do formujących się band tylko znajdujący się w liczbie czeladzi po dworach, oddający się pijaństwu i włóczęgostwu, reszta zaś wepchnięta przemocą i groźbą, przy pierwszej sposobności uciekała z band i powracała do domów.

Przytem nie można nie oddać sprawiedliwości mieszkańcom miasta Lublina, którzy od początku zaburzeń do obecnego czasu nie splamili się tylko dokonaniem, ale nawet usiłowaniem jakiego bądź zabójstwa, do czego przykład tak często podawała Warszawa.

Do działu tego dołącza się wykaz znaczniejszych wypadków pod nr XX¹⁸ i wykaz nadzwyczajnych wypadków śmierci pod nr XXI¹⁹.

W Lublinie, dnia 30 stycznia/11 lutego 1864 r. Rząd gubernialny lubelski. Gubernator cywilny generał major (Buckowski)²⁰ Naczelnik kancelarii (Mejer)²¹.

¹⁸ Ogółem w 1863 r. było w guberni 376 pożarów (w miastach 46, reszta na wsi) w wyniku których spłonęło: 1 kościół, 6 budynków rządowych, 553 prywatnych oraz 556 zabudowań gospodarczych. Straty z tego tytułu wyniosły w miastach 50584,57 rubli a we wsiach 110299,20 rubli. Tylko 20 pożarów zdołano ugasić. Podczas nich zginęło 5 osób. Obok pożarów tabela wymienia 6 wypadków gradobicia. Spowodowały one straty w wysokości 19935 rubli. Tamże, s. 490—492.

¹⁹ Według niej 14 osób zostało zabitych przez piruny, 8 utonęło wskutek powodzi i burz, 10 poniosło śmierć od ognia, 2 zamarły, 4 zostały zabite przez konie, 38 zmarło z powodu pijaństwa, 3 przez zaccadzenie, 10 zginęło wskutek wypadków z bronią palną, 55 utopiło się podczas kąpieli, 4 wpadły do studni, 5 spadło z rusztowań i dachów, 2 zostały zgniecione przez drzewa, 3 poniosły śmierć wskutek wypadków w fabrykach, 5 przy kopaniu wykopów, 131 zginęło od broni palnej, 3 zostały zranione podczas bójek, 31 popełniło samobójstwo, 68 zmarło nagle wskutek apopleksji, 204 zginęło z niewiadomych przyczyn, 3 zaginęły, 37 dzieci zostało uduszonych (prawdopodobnie podczas porodów). Ogółem w nieszczęśliwych wypadkach straciło życie 613 osób (461 mężczyzn i 152 kobiety). Tamże, k. 493—499.

²⁰ Michał Buckowski, ur. 8 stycznia 1812 r. w gub. petersburskiej, po ukończeniu szkoły inżynierskiej poświęcił się karierze wojskowej, w 1854 roku przeszedł w randze generała z armii do służby cywilnej obejmując urząd vicegubernatora mohilewskiego. Gubernatorem lubelskim został mianowany 13 sierpnia 1863 r. (po A. Boduszyńskim, ostatnim Polaku na tym stanowisku) a urzędowanie objął 14 września tegoż roku. Na stanowisku tym pozostawał do 1875 roku. Zmarł w rok później. Nagrobek jego znajduje się na cmentarzu w Lublinie przy ul. Lipowej. Za informację tę składam podziękowanie prof. J. Willaume.

²¹ Gustaw Mejer, ur. 12 sierpnia 1816 r. w okolicach Płocka, pochodził z rodziny protestanckiej, prawdopodobnie niemieckiej. Karierę urzędniczą rozpoczął w Kielcach, przeniósł się do Lublina, gdzie w miejscowym rządzie objął w 1844 r. stanowisko pomocnika naczelnika kancelarii. W 1862 został naczelnikiem kancelarii, a w 1865 radcą wydziału wojskowo-policyjnego.